

Ганна Бик

БИК Ганна Богданівна — аспірантка кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сфера наукових інтересів — філософсько-антропологічна проблематика духовності.

САМІТНИЦЬКИЙ ШЛЯХ СПАСІННЯ В ХРИСТІЯНСЬКОМУ ЧЕРНЕЦТВІ: ДО ПРОБЛЕМИ КАТЕГОРІАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Стаття присвячена проблемі категоріального визначення анахоретства як форми самітництва в християнському чернецтві.

Ключові слова: подвижництво, анахоретство, аскетизм, чернецтво, християнське чернецтво, мученик.

Проблема духовного самовизначення та самореалізації особистості знаходиться в центрі філософського дискурсу. Її зміст особливо актуалізується в переломні епохи, в періоди соціальної трансформації, коли певні підвалини людської життєдіяльності вичерпують себе й об'єктивно зростає інтерес до питань про сенс і цілі життя людини, її світоглядні орієнтири та перспективи подальшого існування. Нагальним стає усвідомлення надособистісних сутностей і цінностей буття. Сучасному світу загрожує універсалізація матеріального інтересу, пріоритет прагматичних цілей перед духовними цінностями. Для збереження людської автентичності, збереження повноти людської екзистенції стає необхідним протистояння тиску бездуховного прагматизму. Тому проблема духовності суспільства є такою актуальною на сьогодні.

© Г.Бик, 2009

Протягом багатьох віків цікавить людей загадкова чорна постать. Яка існує ніби поряд них, але і в той же час дуже далеко. Це чернеча постать. Про таких людей складено багато легенд, переказів, написано чимало книжок. Що ж у житті цих ченців-самітників привертає увагу простих людей?

По — перше, це звичайно їх неймовірна сила духу, оскільки це люди, які можуть відмовитися від більшості земних благ, зректися усього мирського. Тобто зректися усього того, що ми вважаємо невід’ємною частиною свого життя. По — друге, багатьох приваблюють темні, не вивчені сторони життя цих людей. Адже кожен чернець, беручи на себе великий тягар безгріховного життя, міг з честю пронести цю ношу крізь усе своє життя.

Деякі зневірилися у своїх ідеалах, порушували обітницю, йшли по шляхах «диявольських», адже людина залишається людиною. Тобто слабкою у вирі марнот і спокус. Але ж були і ті, що перемагали, які прагнули здобути спасіння Господне на землі.

Дослідження специфіки чернечого життя потрібне не тільки в історичному, але й у духовному, загальнокультурному плані. Тому, дана стаття присвячена розгляду самітницьких форм чернецтва та їх категоріального розмежування.

Феномен самітництва в християнстві у науково-філософському світі мало розроблений. Практично немає робіт, присвячених виключно християнському самітництву, навіть дослідження, які стосуються східного чернецтва, розглядають феномен досить поверхово, посилаючись на відсутність чітких і однозначних відомостей цієї епохи.

Перші напрацювання з даної тематики відносяться до VII ст., саме тоді з’являється перший збірник розповідей про подвиги і добродіяння монахів Єгипту — «Луг духовний» [8] написаний блаженним Іоанном Мосхом.

У 1915 р. протоієрей Михаїл Хітров зробив вступ і прокоментував окремі моменти «Луга Духовного» [8], вивчення

якого було досить важким через свою несистематичність та так звану «вирваність» тексту.

Також варто згадати працю Лева Карсавіна «Монашество в Средние века» [7], в якій ґрунтовно проаналізовано становлення інституту чернецтва.

Більш сучасні напрацювання, такі як «Град Пустыня: Введение в изучение египетского и палестинского монашества в христианской империи» Дервіса Чітті [9] являють собою вступний нарис з історії трьох перших століть єгипетського і палестинського чернецтва.

З історичної точки зору ця проблематика частково аналізується в праці Доніні Амброджо «У истоков христианства (от зарождения до Юстиниана)» [1].

Самітницький шлях спасіння в християнському чернецтві зароджується саме тоді, коли людина починає замислюватись над зіпсованістю людської природи. Дійсно, можна і сьогодні сказати, що людина має набагато більше, ніж їй насправді потрібно. Але відмовитись від цього вона не може, оскільки стане нещасливою. Сьогодні щастя стало вимірюватись не духовними цінностями, а матеріальним благом. І чим більше, тим краще. Отак і постають перед нами зачерствілі душевно, з великим прагненням до наживи тіні. Вік людський дуже короткий. Проходять дні, роки, століття — люди помирають і народжуються. Що є людина для вічності? Зовсім ніщо, маленька пилінка в світі, яка все одно колись зникне від подиху сильно вітру. І коли люди почали це усвідомлювати, то одні почали намагатися жити задля насолоди, брати від життя все, що воно давало, іноді навіть не віддаючи натомість нічого. Інші — вирішили піти з гріховного світу.

Філософи, здавна усвідомили, що світолюби ніколи не бувають по справжньому щасливими. Вони все життя проводять у жорстокій боротьбі, яка приводить лише до розчарувань, хвороб та смертей.

Християнство несучи з собою світогляд нового типу, різко розмежувала дух від тіла. Поставила дух на значно вищий щабель. Мудрість навчила помирати людей для життя. Самітництво потрібно, у першу чергу, тим, хто прагне повного і нероздільного, нічим не затьмареного, служіння Богу.

В іншому аспекті можна розглядати самітництво, як наслідування Ісуса, який усамітвився в пустині для молитви і духовного насичення.

Самітницький шлях спасіння в християнському чернецтві, перш за все передбачає розгляд і аналіз головних категоріальних одиниць чернецтва, які ми і будемо розглядати.

У перші століття в християнському світі простежуються відтінки самітництва в формі мучеництва.

Мученики — у католицизмі і православ'ї особи, що зазнали жорстоких мук і загинули від рук гонителів християн, але не відмовилися від своєї віри [11, с.206].

Історія вживання і смислового навантаження цього терміну розпочинається від грецького слова *μάρτυς*, що означає свідок. В цьому значенні це слово спершу відносилось до апостолів як свідків життя і воскресіння Христа. З'явившись апостолам після свого воскресіння, Христос говорить: « Та ви приймете силу, як Дух святий злине на вас, і Моїми ви свідками (*μάρτυρες*) будете в Єрусалимі, і в усій Юдеї та в Самарії, та аж до останнього краю землі» (Діяння Апостолів 1:8) [10].

З розповсюдженням гонінь на християн цей дар свідчення приписується переважно мученикам, які своєю добровільною смертю за віру засвідчили її істинність і силу даної їм благодаті. З того часу слово *μάρτυς* в основному починають застосовувати до мучеників.

У ранній період саме мучеництво більш усього сприяє розповсюдженню Церкви, і в цьому плані воно також виступає як продовження апостольського служіння. Перше поширення церковної спільноти пов'язане з мучеництвом св. Стефана (Діяння 7 і далі), цим мучеництвом було підготовлене і

навернення апостола Павла (Діяння 20-22) [10]. Одинадцять із дванадцяти апостолів (крім апостола Івана Богослова) закінчили життя мученицьким подвигом. І надалі аж до Міланського едикту 313 р. мучеництво як сильне свідчення віри було однією з основ розповсюдження християнства. За словами Тертуліана, кров християн була тим сім'ям, з якого виростала віра.

Отже, перші мученики з'являються ще в апостольський період. Їх мучеництво було результатом переслідувань з боку юдеїв, що дивилися на християн як на небезпечну секту і обвинувачували їх у богохульстві. У Новому Завіті міститься декілька свідочств про мучеників, потерпілих від цих гонінь.

Окрім вже згадуваного мучеництва святого Стефана, тут мовиться, наприклад, про Антипу, «вірного свідка» Божого, убитого в Пергамі (Апокаліпсис 2, 13) [10]. Римські власті в цей початковий період християн не переслідують, не відрізняючи їх від юдеїв (а юдаїзм був у Римі дозволеною — лат. *licita* — релігією). Так, юдеї в декількох випадках намагалися передати апостола Павла на суд римським властям, проте ці власті відмовлялися засуджувати апостола, оскільки розглядали звинувачення, що висувались проти нього, як релігійні суперечки усередині юдаїзму, в які вони не бажали втручатися (Діяння 18: 12-17; 23: 26-29; 26: 30-31) [10].

Проте, мучеництво хоча й увібрало нотки усамітнення, ще не є формою чернецтва.

У перші три століття християнської ери мали місце і такі аскетичні устремління як «діви», пости, чування.

Дівиттво (*παρθενία*) — чеснота чистоти та безшлюбності.

Піст — поведінка віруючого, яка виражається в двох основних вимірах: стриманості (*ἐγκράτεια*) у їжі та напоях, утриманні від зла.

Чування (від лат. *statio* — варта, сторожа, чування) — аскетична практика відмови від сну та тривалого моління в нічну пору.

У ранньому християнстві піст був не формою аскези, а формою спільної молитви, вираженням чування, ознакою праведного життя, вправлінням у побожності; саме тому піст став невід'ємним складником віри.

Розпочинаючи з IV століття починає зароджуватись чернецтво. У джерельній базі досліджень даної тематики зустрічаються різні визначення та слововживання даного феномену. Тому варто детальніше зупинитися на них.

Найчастіше в українській літературі зустрічається термін чернецтво.

Чернецтво — поширена в ряді релігій (православ'ї, католицизмі, буддизмі та ін.) форма реалізації ідеалу праведного життя, що передбачає зречення миру і аскетизм [11, с.376].

Чернецтво — це частина (т. зв. чорного) духовенства, складається з ченців, черниць або монахів, монашок, монахинь.

Чернець, або монах (від грец. monachos — самотній, відлюдний) — особливо ревний прихильник праведного життя в християнстві, буддизмі та деяких інших релігіях, який з метою особистого спасіння добровільно пориває з миром бере обітниці нестягання, безшлюбності, послуху. Реалізуючи аскетичний ідеал, чернець може проживати усамітнено (анакоретство, скитство) або в чернечій громаді, організованій за певним статусом [11, с.131].

Суть чернецтва — усамітнення та духовне самовдосконалення. Тобто, це особи, які, відмовившись від світського життя, перебувають у спеціальних гуртожитках, монастирях, скитах-лаврах або в цілковитому усамітненні. Вони посвячуються на службу Богові, прагнучи до досконалості життя і віддаючись молитві та покаяттю, а ради нього також служінню ближнім, виконуючи діла милосердя. Чернець зрікається родинного життя і перебуває у безженстві, приймаючи невибагливе і вбоге життя. Мабуть тому воно виступило певним втіленням суспільного ідеалу, що увібрав у себе поняття сакрального.

Найбільшого поширення чернецтво здобуло у християнському світі. Розрізняють, як уже зазначалось, чернецтво усамітнене і спільножитне. Проте, даний поділ не є вичерпним, адже феномен чернечого подвижництва досить важко вложити в двохвимірну і трьохвимірну схему.

Терміни чернець і монах сьогодні тотожні, проте, якщо вкорінитися в первісне значення слів чернець і монах, то невеличка різниця все ж відчувається.

Термін чернець первісно означає зречення від миру (світу), і передбачає носіння чорного одягу. Термін монах («μονάζω» — «жити одному», «μοναστής» — «той хто живе сам») — означає самітний, відлюдний.

Можна зробити висновок, що шляхом спасіння і ідеалом праведного життя в першому випадку є повний відхід від світу, в другому відхід саме від людей, що проживають у цьому світі усамітнення.

У православному християнстві поширений ще один термін, тотожний ченцю і монаху, — інок.

Інок — узагальнююча назва ченцюючих незалежно від їх сану; в православ'ї синонім ченця [11, с.131].

Інок — словесно утворена калька аналогічна др. грецькому «μονάβχος, давньоруською «инь» — один. Інок — означає не від світу цього. В цьому значенні воно є суттю християнства і відноситься до всіх християн, як до ченців, так і до мирян. Шлях християнина-інока — шлях жертвенної любові, шлях смирення і співстраждання. А цього можна дотримуватися і в миру. Бути в цьому світі, але не від світу цього. Тобто, не перебирати усієї гріховності яка панує у світі, а навпаки, своєю поведінкою перетворювати його в світлі правди та любові.

Отже, саме ці три терміни — чернець, монах та інок, із певними відтінками, несуть одне і теж смислове навантаження. Тому їх взаємозамінне вживання в тексті визначається залежно від ситуації та потреби вживання цих термінів.

Найхарактернішою рисою перших монахів була втеча від світу. Відмову від близького спілкування з людьми і від вражень видимого світу вважали найголовнішою умовою самовдосконалення. Отже чернецтво зароджується саме як самітницький шлях спасіння.

Самітницький шлях передбачає шлях індивідуальний, що яскраво виражений у конкретній людині. У цьому аспекті чернецтво постає в статусі анахоретства. Дати чітке визначення анахоретства і врахувавши усі тонкощі цього феномену досить таки важко. Тому ми, перш за все, визначимо межі терміну анахоретство.

Даний термін об'єктивно розглядати в трьох основних вимірах: як вид аскези, вид подвижництва та форма чернечого устою.

Аналізуючи анахоретство як вид аскези варто дати означення релігійного аскетизму загалом. Релігійний аскетизм (від грец. askesis, ασκησις — вправа, подвиг) — концепція і певний спосіб життя, що передбачають добровільну відмову від життєвих благ та задоволень, які хоча християнством не забороняються, але утримання від яких вважається за богоугодну справу [11, с.24]. У даному ключі анахоретство постає як найбільш суворий варіант чернечого життя — усамітнення.

Подвижницький шлях анахорета має декілька варіантів розвитку. Першим варіантом такого шляху є перебування анахорета в усамітненні аж до смерті. У цьому випадку його відлюдництво припиняється природнім шляхом.

Ще один варіант подвижництва полягає в тому, що навколо анахорета починають збиратися послідовники. І даному випадку організовується спільнота учнів, яка і припиняє його цілковите усамітнення.

З появою навколо анахорета послідовників та учнів відбувається формування колонії анахоретів, що свідчить

про певну організаційну структуру. Це і є анахоретство, як примітивна форма чернечого устрою. В цьому ключі, анахорет, навколо якого зібралися учні стає аввою. Авва — (івр. אבא, греч. ἀββᾶ) — арамейско-сирійське слово, тотожне давньоєврейському «аб» — батько. Колонії анахоретів утворювалися навколо подвигів анахорета-подвижника. Яскравим прикладом є колонії анахоретів, що осіли на місці ранніх подвигів преп. Антонія Єгипетського біля «зовнішньої гори» (суч. дейр ель-Меймун). Про чисельність та внутрішню організацію таких колоній відомостей на жаль немає.

На основі анахоретських колоній досить часто утворювалися монастирі анахоретського типу. Це монастирі які були прототипами відлюдницького чернецтва — Нітрія, Келія, Скит- лавра.

Слово «монастир» походить від грецького «*μοναστήριον*», яке утворене від дієслова «*μονάζω*» — «жити одному» («*μοναστής*» — «той хто живе сам»). У первинному значенні «монастир» — це келія-домівка або печера, де живе самітник.

Нітрія — заснував преподобний Аммон, який і вважається засновником Нітрійського чернецтва. Це монастир, що утворився внаслідок злиття декількох анахоретів або малих колоній анахоретів.

Келії — це монастир чисто анахоретського типу. Він був заснований анахоретами Нітрійського монастиря — любителями цілковитого усамітнення. Одним із перших провідників-пресвітерів був преподобний Макарій Олександрійський.

Скит (від греч. *asketos* — аскет, подвижник) — тип монастиря, розташованого у віддаленому, пустельному місці. Статус скита визначається більшою суворістю, вимогливістю щодо чернечої життєорганізації. Тут більш принципово проводиться принцип відречення від миру [11, с.307]. У

православ'ї часто скит уживається як житло відлюдника, самостійне або структурно виділене в монастирі.

З подальшим становлення та розвитком анахоретства почали утворюватися лаври. Лавра — сукупність анахоретів, що утворюється внаслідок випадкового сусідства пустинників або скупченням їх навколо відомого своєю святістю аскета.

Отже, анахоретство («анахорет» — церковнослов'янське «відлюдник», походить від грецької «*αναχωρέω*») — відходити, віддалятися, відступати) — аскетичне відречення, згідно релігійних переконань, світського життя з максимальним обмеженням зовнішніх зв'язків, відходом для проживання у віддалені пустинні місця.

Тотожним анахоретству сьогодні є термін відлюдник. Відлюдництво — аскетичне зречення за релігійними переконаннями мирського життя з максимальним обмеженням зовнішніх зв'язків і проживанням в пустельних місцях. У християнському світі «відлюдник» означає, те ж, що і «анахорет», хоча спершу ці два поняття відрізнялись у відповідності з місцем перебування відлюдника — анахорет перебував у келії при храмі або поблизу від людського житла, а відлюдник — пустельник відходив далеко від цивілізації.

Також досить таки часто можна зустріти значення анахоретства в таких термінах як самітник і пустинник. І це виправдано, адже, самітник — людина, що на самоті прирекла себе служінню Богові. А пустинник (пустельник) — особа, яка живе в значній чи меншій мірі в усамітненні чи віддаленні від суспільства за суто релігійними переконаннями в пустинному місці (пустелі). Та в джерелах даної тематики, терміном пустельник найчастіше позначаються ченці-відлюдники, що проживали в Єгипті в період формування чернецтва IV- V ст.

Ось тому в церковній літературі анахорет (грец.) — це відлюдник, пустинник, подвижник, що проживає в

цілковитому усамітненні, що посвятив себе покаянню, богомисленню, молитві та суворому аскетичному життю [12].

У християнському світі анахоретство збереглося лише в східному християнстві. У православ'ї анахоретство — форма чернечого, «скитського» чи «пустельного» життя, самоти, пов'язаного з добровільним прийняттям окрім загальних статутних додаткових аскетичних обітниць (наприклад посиленої молитви, суворого постування, мовчання).

Самітницькі форми чернецтва не обмежуються лише анахоретством з усіма його відтінками. Варто сказати, що існують такі традиції самітництва як *sarabaitae* або *gemnuoth* — це ченці-відлюдники, які проживали по двоє — троє відкидаючи роль старця у своєму подвижництві. Ще одним видом самітницького руху є «странничество». Це форма подвижництва, яка має два підвиди: 1) блукання по заселених містам з метою християнської місії та 2) повне або часткове відчуження від світу, бродіння з тваринами.

Отже можна зробити такі висновки:

1. Самітницький шлях спасіння в християнстві пов'язується перш за все з чернецтвом.

2. Чернеча методика спасіння, яка бере початки в почуттях власного безсилля людини вистояти проти зваб оточуючого життя, є методом буквальної втечі зі світу в пустелю.

3. Найпоширенішою формою самітницького спасіння в християнському чернецтві є анахоретство.

4. Анахоретство слід розглядати в трьох основних проявах: 1) вид аскези; 2) форма подвижництва; 3) форма чернечого устрою.

5. Синонімами анахоретства у залежності від місця і ситуації є поняття відлюдництво, пустельництво та самітництво.

Література

1. *Амброджо Д.* У истоков христианства (от зарождения до Юстиниана) / Д. Амброджо — М.: Политиздат, 1979. — 341 с.
2. *Василій Великий.* Морально-аскетичні твори; [пер. з давньогрец. Л. Звонська]. / Василій Великий — Львів: Свічадо, 2007. — 380 с. — (Джерела християнського Сходу. Золотий вік патристики IV — V ст.).
3. *Влахос Є.* Одна ніч у пустелі Святої Гори: Бесіда з пустельником про Ісусову молитву / Є. Влахос; [пер. з грец. А. Чердахлі] — Львів: Свічадо, 2006. — 176 с. — (Світло Сходу).
4. *Гарнак А.* Монашество, его идеалы и историям / А. Гарнак. — СПб.: Ю. Н. Эрлих, 1908. — 60 с.
5. *Дзюрах Б.* Духовне життя монаха: на основі творів Теодора Студита / Б. Дзюрах. — Львів: Свічадо, 2003. — 484 с.
6. *Звонська-Денисюк Л.* Грецька мова Нового Завіту: підручник для духовних навчальних закладів / Л. Звонська-Денисюк. — К.: Українське біблійне товариство, 2000. — 288 с.
7. *Карсавин Л.* Монашество в средние века / Л. Карсавин. — М.: Высшая Школа, 1992. — 191 с.
8. *Мосх И.* Луг духовный / И. Мосх; [пер. с грец. Хитров М.] — Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1915. — 282 с.
9. *Читти Д.* Град Пустыня / Д. Читти; [пер. с англ. Чех А.] — СПб.: Библиополис, 2007. — 320 с.
10. *Біблія або Книги священного писання Старого й Нового Заповіту.* — К.: Українське біблійне товариство, 2002. — 1168 с.
11. *Релігієзнавчий словник* [Під ред. А. Колодний і Б. Любовик]. — К.: Четверта хвиля, 1996. — 392 с.
12. *Богословско-лтургический словарь* [Електронний ресурс] // <http://magister.msk.ru/library/bible/comment/nkss/nkss24.htm>

Обособленный путь спасения во христианском монашестве: к проблеме категориального определения

Данная статья посвящена проблеме категориального определения анахоретства как формы отшельничества в христианском монашестве.

Ключевые слова: *подвижничество, анахоретство, аскетизм, монашество, христианское монашество, мученик.*

Isolated path of rescue in the hristiyanskom monkhood: to the problem of category decision

This article is devoted to the problem of category determination of anchorite, as the most common form of reclusion in Christian monastic.

Keywords: *selfless devotion, anachoresis, ascetic, monasticism, christian monastic, martyr.*

Надійшла до редакції 15.03.2009 р.